

Miroslav Hroch: Hledání souvislostí: Eseje z komparativních dějin Evropy.

1. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2016, 339 stran, ISBN 978-80-7419-232-6.

V posledních letech média stále častěji používají pojem „krize“. Nedávno byla překonána globální hospodářská a finanční krize, v Evropské unii stále ještě není vyřešena uprchlická krize a už slyšíme, že se ocitla v krizi existenční poté, co se členský stát poprvé v její historii rozhodl k odchodu, a panuje nejistota, jestli další státy nebudou následovat. V takových chvílích je více než žádoucí pohlédnout zpátky do historie. *Hledání souvislostí: Eseje z komparativních dějin Evropy* profesora Miroslava Hrocha je kniha, která to umožňuje. I přes historiografické zaměření jde o dílo, jež stojí za pozornost i z hlediska mezinárodních vztahů. Jak Hroch sám uvádí, „není tato kniha dílem historika, ale patří kamsi na pomezí historické sociologie či antropologie s jistými prvky historizující politiky“ (s. 11).

Autor, který přednášel přes padesát let evropské dějiny na Univerzitě Karlově, nabízí ve své knize pohled na dějiny našeho kontinentu, který v dnešní době není zcela typický. Kniha totiž potvrzuje Hrochův dlouhodobě zastávaný názor, že historiografii je potřeba rozvíjet na důkladném teoretickém základě. S tímto přesvědčením Hroch přistupuje k tématům, kterým se ve své historické práci při hledání kauzálních souvislostí po celý život věnoval. Z těch nejdůležitějších textů, z nichž některé byly přeloženy do několika cizích jazyků a staly se také v zahraničí klasickými díly k dané problematice, uveďme alespoň *Social Preconditions of National Revival in Europe* (1985), *Evropská národní hnutí v 19. století* (1986), *Na prahu národní existence* (1999), *Pohledy na národ a nacionalismus* (2003), *Comparative Studies in Modern European History* (2007) a *Národy nejsou dílem náhody* (německy 2005, česky 2009, anglicky 2015).

Kniha je souborem deseti esejí ve formě samostatných kapitol o specifických otázkách historického vývoje Evropy. Pro jejich výběr nebylo rozhodující žádné objektivní kritérium ani časové hledisko kromě „*důrazu na jejich celoevropský záběr, celoevropský horizont komparativních přístupů*“ (s. 39). Do oblasti Hrochovy pozornosti tak spadají širší otázky, týkající se například nerovnoměrného vývoje evropských regionů, i otázky úzeji vymezené, zaměřené kupříkladu na důvody úspěchu a neúspěchu reformace nebo původ elit. Tematicky se kniha zaměřuje převážně na události 16.–19. století, tedy období, kterému se autor, jak sám podotýká, badatelsky a učitelsky věnoval.

V úvodu knihy Hroch předkládá čtenáři své dílo jako „účtování“ s celoživotními výsledky své badatelské činnosti, přičemž záměrem má být hledání a zprostředkování hlubšího poznání a pochopení několika klíčových procesů, které se podílely na utváření evropské společnosti až k dnešku. Knihu lze také chápat jako Hrochovo poselství dalším generacím společenských vědců a historiků. Autor na několika místech kritizuje současný stav české historiografie (s. 10–11, 93, 298), médií (s. 159, 281) i společnosti obecně (s. 381). Převažujícím trendem historiografie je dle jeho názoru příliš úzké zaměření na faktický popis nových skutečností zjištěných v archivech místo snah o pochopení obecnějších historických proměn a procesů, což je úkolem intelektuálně náročnějším. Hrozí pak, že mikrohistorické bádání odcizí historickou vědu její společenské odpovědnosti, spočívající v hlubším pochopení naší současnosti. V této souvislosti se Hroch kriticky ptá: „*K čemu, tedy k objasnění kterého historického či současného problému, to je dobré?*“ (s. 14).

Základní metodou poznání, kterou Hroch v celé knize používá, je – jak ostatně název napovídá – komparace, srovnání. Pojednání o komparatistice je podrobně rozebráno v první kapitole, kde se Hroch věnuje svému vnímání dějin a způsobu jejich poznávání.

Současně kapitola slouží jako obhajoba komparace při studiu historických procesů a návod k jejímu užití. Hroch také připomíná, že zásady komparativní metody jako průpravy pro analýzu národovědných procesů v Evropě formuloval již v šedesátých letech (s. 24). Tato kapitola je tedy praktická a užitečná pro ty, kteří chtějí začít aplikovat komparaci ve společenských vědách. Pro zkušeného vědce nicméně bude mít malou přidanou hodnotu.

Druhá esej se zaměřuje na Evropu. Hroch v ní zkoumá, proč je specifická v porovnání s ostatními kontinenty. Evropa je charakteristická svými regiony, přičemž pouhé rozlišování na Západ a Východ je zkratkovité a povrchní. Ani uvážlivější rozdělení na šest makroregionů však není zcela uspokojivé. „*V Evropě a v jejích dějinách není nic jednoduché ani jednoznačné,*“ konstatuje Hroch (s. 57). Zvláštním regionem je pak střední Evropa. Tu však označuje za mýtus, výplň či východisko z nouze. V neposlední řadě má být zástěrkou českého provincionalismu a euroskepticismu. To jsou kritická hodnocení, nicméně postoj nejen Česka, ale i dalších zemí Visegradské skupiny vůči Evropské unii nás nutí brát Hrochovu tezi vážně.

Evropské regiony jsou v centru pozornosti i ve třetí kapitole. Tentokrát je však Hroch porovnává podle tempa hospodářského a sociálního vývoje. Na tomto místě však odmítá používat termínů „zaostalost“ či „vyspělost“, které jsou vágní a mají nežádoucí hodnotící konotaci. Místo toho pracuje s pojmem „nerovnoměrnost“ evropského vývoje, kterou na dalších stranách definuje a pomocí komparace vysvětluje. Přesto dle autora nakonec zůstávají dějinné proudy, z nichž nerovnoměrnost vzešla a jimiž se řídila, jedním ze základních tajemství evropských dějin (s. 93). Rozpracovaný koncept by však bylo zajímavé aplikovat také na jiné kontinenty nebo provést celosvětové srovnání.

Čtvrtá esej se věnuje vztahu národních a společných evropských dějin. Hroch se nejdříve obrací k problematice tvorby národních dějin s důrazem na 19. století, kdy se formovala převážná část národů a národních hnutí bez tradice vlastního státu. Hlavní přítom bylo zaměření na politické dějiny, neboť národ bez politických dějin vlastně dějiny neměl a nemohl se stát plnohodnotným národem. Ve většině případů proto musela přijít na řadu (re)konstrukce národních dějin. Zajímavý i pro současnou dobu je poznatek k přijetí takové národní koncepce ze strany obyvatelstva. Kde se nesetkala s úspěchem, jako například konstrukce jihoslovanského illyrismu, skončil státní útvar nezdarem. Případy národních konstrukcí britských, španělských nebo belgických stojí v této souvislosti za hlubší pozorností pro budoucí studie. Stranou však nezůstává ani otázka budování společné evropské identity. Hroch v tomto odmítá primát politických dějin zahrnujících války a soupeření panovníků. Také dějiny Evropy jako dějiny neustálého vzestupu a pokroku nejsou nejšťastnější, protože v centru pozornosti stojí západoevropské země. Hroch místo toho nabízí koncepci orientovanou na společenské a kulturní složky evropských dějin umožňující konsenzus a sounáležitost evropských regionů (s. 116). Tato teze je jistě lákavá, nicméně nezohledňuje posilující multikulturní charakter evropských společností, kde má významná část populace zázemí v jiných kulturních a náboženských okruzích.

V páté kapitole, rozsahem spíše kratší, se Hroch snaží odpovědět na otázku, proč reformace někde zvítězila, a jinde nikoli. Po provedené komparaci reformačních hnutí 16. a 17. století se mu daří identifikovat soubor faktorů a okolností, které vytvářely vhodné podmínky pro přijetí reformačních učení jako úroveň sociální komunikace nebo odpor vůči katolické církvi.

Stručnější zamyšlení představuje také šestá kapitola, pojednávající o významu krize. Tu Hroch neztotožňuje se stagnací ani s úpadkem, nebo dokonce zhroucením systému (s. 160). Na příkladu sociální a politické krize 17. století dává krizi do kontextu širších ekonomických a společenských vztahů a přechodu od feudální společnosti. Krizi pak chápe „*takové prohloubení vnitřních rozporů staré společnosti, takové prohloubení a přiosření, které narušovalo její běžný chod, základní funkci vztahů, na nichž byla*

založena“ (s. 173). Krize je tak představena jako fenomén lidských dějin a čtenáři se nabízí srovnání s dnešní situací.

V kapitole sedmé přistupuje Hroch podobně k dalšímu pojmu evropských dějin – revoluci. Revoluce v sobě nese hodnotící názor, postoj a také emoce. Ať již hodnotíme kteroukoli revoluci jakkoli rozdílně, měla by podle Hrocha panovat shoda v tom, že „*revoluce je výrazným typem zásadní historické změny*“ (s. 179). Tato změna je obvykle politického a někdy také sociálního charakteru a děje se v rozporu se stávajícími normami a zákony proti vůli vládnoucích elit. Za pozornost stojí dělení revolucí podle jejich úspěšnosti, tedy dosažení trvalé systémové změny. Ačkoliv u většiny revolucí je hodnocení poměrně jednoduché, s přihlédnutím k dnešní situaci v Rusku lze souhlasit s autorovým náhledem, že „*složitě je zařazení ruské revoluce říjnové*“ (s. 192).

V osmé esejí se Hroch vrací k tématu evropských národů. Národy, národní identitu či nacionalismus považuje za důležitou složku evropských dějin a také specificky evropský fenomén, byť přenesený i do mimoevropských civilizací (s. 223). Srovnání národotvorných procesů v této kapitole vede k jejich typologii, výkladu faktorů, které rozhodovaly o úspěšném formování národů, a konečně v rámci asymetrické komparace k pokusu určit osobité rysy českého národa v evropském kontextu. Kniha již na předchozích místech úspěšně vyvrací tezi o národních charakteristikách. Ať už na příkladu revolucí, či elit, Hroch dokládá, že jde spíše o typologické charakteristiky. Podobně ani národní hnutí nelze považovat za jedinečná. Srovnání ukazuje řadu společných rysů. To platí i pro české národní obrození, které nebylo ničím výjimečným. Pokud chceme mluvit o autentické osobitosti českého národa, je třeba ji hledat v kombinaci dílčích charakteristik národotvorných procesů jako tradice tištěného literárního jazyka, spojení akademických elit s lidem nebo rozpolcenost historického vědomí. Více pozornosti by si však na tomto místě zasloužila identita československá a její konstrukce. Hroch na její adresu uvádí, že šlo o organicky silnou vývojovou tendenci 19. století a nebyla konstrukcí politicky účelovou. Nicméně její neúspěch stručně odkazuje na fakt, že se Slovinci stali svébytným národem (s. 250).

Devátá esej se zaměřuje na původ vzdělaných elit ve smyslu širší sociální vrstvy, jejíž kvalifikace je charakterizována ziskem vzdělání. V souvislosti s národotvornými procesy Hroch dokazuje, že národní kultura je úzce spojena se vznikem nové inteligence. Obvykle jsou pak tyto elity poznamenány „plebejským“ rovnostářstvím a sklonem k provincialismu. V tomto původu vidí Hroch stále rozdíl mezi životním stylem národních elit, respektive politickou kulturou například v Polsku nebo Norsku v porovnání se situací v Česku. To ve svém důsledku má také vést k tomu, že skandinávským či polských politikům jsou svěřovány čelné funkce v EU a jiných mezinárodních organizacích oproti třeba zástupcům České republiky.

Módní téma alternativních dějin je předmětem poslední esejí. Hroch nicméně přistupuje k tématu skepticky. Upozorňuje, že velkou roli v historickém vývoji hraje systém, a ne individuální činy nebo konkrétní rozhodnutí, jak je obvykle atraktivně prezentováno. Anž by tedy autor na tomto místě rozvíjel vlastní alternativní dějinné procesy, snaží se o koncepční přístup. Nepopírá, že při správně položené otázce může rozbor alternativ přispět k rozvoji kritického myšlení, aniž bychom nutně vstupovali na půdu vágních spekulací. Je však třeba se držet historické reality spočívající v pokusech o pochopení jednání lidí v daných krizových situacích a rekonstrukci možností, které oni sami viděli při svém rozhodování.

Recenzovanou knihu je možno celkově označit za podařené a inspirativní dílo, kterému nelze mnoho vytknout. Obecně by však bylo vhodné lépe vytyčit její účel. Autorův záměr není zcela zřejmý a ani otázky, o nichž kniha pojednává, k její kompaktnosti nepřispívají. Neobvyklou formu dokresluje i to, že většina kapitol je na začátku a na konci zarámována autorovými komentáři psanými kurzívou. Ty mají *de facto* vzdělávací charakter a Hroch v nich upozorňuje na širší kontext daného tématu, aktualizuje poznatky a problémy, jimiž

se v dané kapitole zaobírá, a odkazuje na jiné význačné autory a díla, které může čtenář v případě hlubšího zájmu využít.

Čtenář tak může pouze spekulovat, nakolik Hroch text zamýšlel jako učební příručku pro studenty historie, osobní bilanci (s. 40), nebo vklad do diskuse ke smyslu evropských (a národních) dějin, či snad měl dokonce ještě jiný záměr. S tímto hodnocením je také poměrně obtížné identifikovat cílovou čtenářskou skupinu. I přes uvedenou výtku je tato práce nepochybně přínosná. S ohledem na kvalitu Hrochova zpracování ji lze doporučit nejen historikům, případně jiným společenským vědcům, ale také širší veřejnosti se zájmem o evropské dějiny a proměny evropských států a společností až do současnosti. „*Problémy a nedostatky se stávají překonatelnými či řešitelnými teprve tehdy, známe-li jejich historické kořeny*“ (s. 296). Tomuto poznání *Hledání souvislostí* bezpochyby přispívá.

Ondřej Svoboda

Poznámka

Recenze byla zpracována v rámci programu Právnické fakulty Univerzity Karlovy Progres Q04 „Právo v měnícím se světě“.